

Продовольча безпека та значення плодоовочівництва в її забезпеченні

Постановка проблеми. Глобальна продовольча криза 2007–2008 років негативно вплинула на продовольчу безпеку багатьох країн світу. Поняття «продовольча безпека» за останні три десятиріччя поступово змінювалося. Якщо у 70-ті роки минулого століття – це обсяг і стабільність постачання продовольчих товарів, у 80-ті роки до визначення додано ще два поняття: стабільна доступність та достатність продуктів для активного й здорового життя усіх людей, то у 1996 році на Всесвітньому продовольчому саміті було визначено, що «Продовольча безпека – це коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують її потреби й харчові переваги для активного і здорового життя» [7, 9].

Основними нормованими продуктами харчування є м'ясо та м'ясопродукти, молоко й молочні продукти, риба і рибопродукти, яйця, олія, цукор, картопля, овочі та баштанні, фрукти і ягоди, хліб та хлібопродукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема повноцінного харчування людей за науково обґрунтованими нормами на сучасному етапі є надзвичайно актуальною. Починаючи із XVIII ст. проблему забезпечення людства продовольством вивчали вчені та розробляли теорії й моделі, зокрема І. Т. Мальтус, Д. Фостер, Д. Медуза, М. Месадович, Е. Пестель, Жозуе де Кастро.

Колектив учених: П. Т. Саблук, Г. М. Калетнік, С. М. Кваша, В. І. Власов,

М. А. Лисак, розробив і оприлюднив проект національної доктрини продовольчої безпеки України [6].

Оскільки питання забезпечення продовольчої безпеки за зростання обмеженості продовольства й природних ресурсів набуває особливої актуальності, А. Я. Жаліло, О. В. Собкевич, В. М. Русан, Т. В. Стройко, О. В. Шлапак та інші пропонують заходи щодо її поліпшення в Україні [13, 19]. Актуальним є також поліпшення продовольчої безпеки в світі [20–23].

Конкретною конкурентною перевагою для харчової промисловості, зокрема зберігання й переробки плодів та овочів в Україні, є ресурсні (факторні) переваги [5]. Тому вивчення шляхів підвищення конкурентоспроможності продуктів переробки плодів і овочів неможливе без глибокого аналізу тенденцій розвитку плодоовочівництва та значення цієї галузі сільського господарства у вирішенні питання продовольчої безпеки країни.

Мета статті – на основі проведеного аналізу статистичної інформації про забезпечення населення України овочами, плодами і ягодами узагальнити тенденції їхнього виробництва та запропонувати заходи щодо розв'язання існуючих проблем, що стримують темпи розвитку цих галузей сільського господарства й переробної промисловості.

Виклад основних результатів дослідження. За статистичними даними [16], починаючи з 2005 року, виробництво овочів в Україні стабільно зростало, за винятком 2010 року, і в 2009-му зросло порівняно з 2000 роком у 1,4 раза. У 2010 році воно знизилося на 219 тис. т порівняно з 2009-м, а в

* Науковий керівник – Т.Є. Кучеренко, доктор економічних наук, професор.
© Н.С. Руда, 2014

2011 та 2012 роках їхнє виробництво порівняно з 2000-м зросло в 1,7 раза.

Дещо інша тенденція в Україні з виробництвом плодів і ягід. У наведені роки їхнє виробництво зростало порівняно з 2000 роком, але не досягло обсягів (2902 тис. т) 1990 року. Навіть за найбільших обсягів у 2011 році це становило 65,3% та у 2012 р. відповідно 69,2% від показника 1990 року.

Значне збільшення виробництва овочів в Україні досягнуто за рахунок підвищення їхньої врожайності, яка у 2009 році була в 1,2 раза вищою порівняно з 1990-м і в 1,6 раза – з 2000 роком. У 2010 році показ-

ник знизився порівняно з 2009-м на 8,8 ц/га, у 2011-му значно зріс і перевершив рівень 1990 року в 1,3 раза й 2000-го – в 1,7 раза, а в 2012 році – відповідно у 1,3 та 1,8 раза.

Відзначається також тенденція до зростання врожайності плодів і ягід (винятком є 2006 рік). Зокрема, у 2012 році врожайність плодів і ягід перевищила рівень 2000-го в 2,3 раза, а 1990 року – в 2,1 раза.

Виробництво овочів, плодів і ягід за роки перебудови в основному перемістилося у господарства населення (табл. 1).

1. Частка виробництва овочів, плодів та ягід господарствами населення в Україні, %

Продукція	Рік					
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Овочі	83,1	89,3	86,6	88,1	84,3	85,7
Плоди і ягоди	81,8	88,2	86,7	87,3	84,2	81,6

Джерело: [15, 16].

Порівняно з 2000 роком у декілька разів підвищилися ціни реалізації овочів, плодів і ягід. Зокрема, починаючи з 2005 року, ціни на овочі зросли порівняно з 2000 роком у 2,6 раза. Щороку й надалі вони підвищувалися.

У 2010 році індекс споживчих цін на овочі становив 142,5% до попереднього 2009 року, у 2011 – 83,8, а в 2012 – 91,5%. Тобто, за останні два роки спостерігалася тенденція до зниження цін на овочі.

Усереднена ціна 1 т плодів та ягід в Україні нижча від ціни такої ж кількості овочів, за винятком цін у 2009, 2011 і 2012 роках.

Для плодів і ягід спостерігалось значне зростання цін, починаючи з 2005 року. Індекс споживчих цін на фрукти зостав й у 2010 та 2011 роках і був – відповідно 127,9 та 131,2%, зворотне у 2012 році – індекс 85,2%.

Незважаючи на тенденцію до зростання цін на овочі, плоди і ягоди, рівень економічної ефективності їх виробництва невисокий, а в 2000 році воно було збитковим (табл. 2). Починаючи з 2005 року, виробництво овочів і плодів було рентабельним. Але у 2012 році, через зниження цін, виробництво овочів знову стало збитковим.

2. Рівень рентабельності (збитковості) виробництва овочів і плодів по Україні, %

Продукція	Рік						
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Овочі відкритого ґрунту	27,6	-1,7	16,1	19,1	23,5	9,9	-6,8
Плоди	83,8	-1,1	12,7	16,2	14,9	17,9	8,8

Джерело: [15, 16].

За даними В. В. Писаренка [8], виробництво овочів у нашій країні має зростати й до 2020 року досягти майже 10 млн т. При цьому перспективним напрямом у розвитку овочівництва може бути створення спеціалізованих фермерських господарств, зокрема в Лісостепу та на Поліссі – овочекартоплярських. Однією з проблем в Україні вважається зберігання овочевої продукції. Близько 20 % овочів (морква, буряк, капуста,

цибуля) не доходить до споживача. Попит на овочі зростає як із збоку населення, так і переробних підприємств. Із 1990 до 2009 року споживання основних видів овочів зросло і, починаючи з 2020 року, має бути досягнута його рекомендована норма (158 кг на 1 особу на рік).

Прогнозування [10–12] попиту на плодово-ягідну продукцію й товари-замінники на внутрішньому ринку показало, що попит на

душу населення на овочі зростає до 166 кг/рік, а на плоди і ягоди – 83,4 кг/рік. Виробництво плодів та ягід за прогнозами І.А. Сало [10–12] має сягнути 3663 тис. т/рік, у тому числі зерняткових – 2666, кісточкових – 742, ягід – 185, горіхів – 70 тис. т/рік.

Основними умовами підвищення конкурентоспроможності продукції є якість, собівартість і ціна реалізації. Ці показники повинні мати оптимальне економічно обгрунтоване співвідношення. Необхідно також враховувати й чинники непрямої дії, такі як продуктивність праці, матеріально-технічне забезпечення, спеціалізація виробництва, економічна політика держави, без яких не можна обійтися при розв'язанні проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції [4].

Відсоток реалізації овочів, плодів і ягід переробним підприємствам (табл. 3) із 1990 до 2000 року катастрофічно знижувався, що зумовлено перебудовою економіки, втратою

традиційних ринків збуту, підвищенням цін на енергоносії й іншими несприятливими умовами. Надалі показник поступово підвищувався (за винятком 2007 р. – реалізація овочів), але відсоток у 2011 році у 2 рази менший, ніж у 1990-му, для овочів й у 2,7 рази – для плодів і ягід порівняно з 2009 роком та в 3,1 рази – з 2011 роком (за менших обсягів виробництва).

Тенденції щодо реалізації овочів, плодів і ягід на ринку та населенню однакові: підвищення відсотка реалізації з 1990 до 2000 року, досягнення максимального значення для овочів 47,0 % на ринку і 21,1 % населенню, для плодів та ягід – відповідно 49,8 і 22,7%. У наступні роки відсоток реалізації овочів, плодів та ягід на ринку й населенню з року в рік знижувався (виняток 2007 і 2010 роки – реалізація овочів на ринку). У 2011 році реалізація овочів на ринку становила 7,6%, населенню – 0,3, а плодів і ягід відповідно 20,0 та 0,4%.

3. Структура реалізації овочів, плодів і ягід, %

Канали реалізації	Рік								
	1990	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Реалізація овочів									
Переробним підприємствам	89,4	13,3	15,6	8,8	22,6	36,9	37,2	44,4	41,5
На ринку	8,0	47,0	27,3	29,8	18,5	11,9	12,2	7,6	7,1
Населенню	2,6	21,1	2,2	1,5	0,9	0,5	0,6	0,3	0,3
За іншими напрямками	0,0	18,6	54,9	59,9	58,0	50,7	50,0	47,7	51,1
Реалізація плодів і ягід									
Переробним підприємствам	86,8	16,1	15,3	26,7	30,6	32,2	25,0	27,9	25,9
На ринку	9,8	49,8	33,8	28,6	28,1	29,2	25,1	20,0	15,6
Населенню	3,4	22,7	4,7	3,7	2,2	1,6	0,7	0,4	0,5
За іншими напрямками	0,0	11,4	46,2	41,0	39,1	37,0	49,2	51,7	58,0

Джерело: [15, 18].

Вагомий обсяг використання плодів і ягід за іншими напрямками, що коливався, починаючи з 2006 року, для овочів у межах 47,7–59,9%, а для плодів і ягід – 37–58%. І добре, якщо плоди та ягоди використовувалися на виготовлення продуктів нового покоління, збагачених біологічно активними речовинами, чи медичних препаратів, але, мабуть, мало місце використання овочів, плодів і ягід не за прямим призначенням – не для харчування.

І.А. Сало [11] наводить такі норми споживання на особу на рік : плоди і ягоди – 79 кг, у тому числі плоди – 73,5, серед них

зерняткових культур – 57,5, кісточкових – 16,0, ягід – 4,0, горіхів – 1,5 кг.

За даними різних авторів норми споживання овочів і баштанних коливаються від 170 до 161 кг, фруктів та ягід – від 75–90 кг на душу населення на рік [1, 2, 7]. Однак за статистичними даними населення України споживає овочів і фруктів значно менше рекомендованих норм.

У 2010 році в Україні досягнуто виробництво овочів 177 кг на особу на рік, у 2011 році – 215, виробництво плодів і ягід – відповідно 38 та 41 кг, що далеко від раціональних норм споживання, особливо за висо-

кого відсотка використання продуктів за іншими напрямками [3].

Оскільки експорт овочів, плодів і ягід та винограду низький, то можна припустити, що частина врожаю вживається населенням, що безпосередньо бере участь у його вирощуванні. В зв'язку з тим, що термін споживання овочів, плодів, ягід та винограду у свіжому вигляді часто обмежений, частково через незадовільний стан холодильників і за їх недостатньої місткості, використання овочів, плодів, ягід та винограду для харчування людей можливе тільки за своєчасної їх переробки на консервовані продукти.

Підтвердження зроблених висновків можна знайти й у інших науковців. Наприклад, Є. І. Сизенко [14] відзначає, що ресурсний потенціал держави достатній для раціонального харчування населення овочами та плодами. Одночасно забезпечення населення плодовоовочевою продукцією власного виробництва впродовж року можливе овочами на 50–60 %, фруктами – 20–25 %. Головна причина полягає у втратах продукції на всіх етапах її просування до споживача, особли-

во на стадії зберігання, де втрати сягають 35–40 %. Забезпечення сховищами становить лише 70% і тільки 30% із них мають штучне охолодження. В державі практично немає сховищ із регульованим газовим середовищем та штучним холодом.

Раціональне зберігання овочів і плодів – найважливіший резерв для поліпшення забезпечення населення цими продуктами (додатково можна одержати 15–20% продукції). Водночас спостерігаються нестабільні темпи зростання реалізації овочів, плодів та ягід на переробку.

Висновки. 1. Значна частина вирощеного врожаю овочів і плодів не доходить до споживачів через погано налагоджену систему зберігання у свіжому вигляді та використання за непрямим призначенням. 2. Для забезпечення рекомендованих норм споживання овочів і фруктів як складової Продовольчої безпеки країни необхідно не тільки збільшувати обсяги виробництва, а й відстежувати шляхи їхнього використання, розширювати зберігання у свіжому вигляді й переробку на консервовані продукти.

Список використаних джерел

1. *Бабенко А. А.* Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки: автореф. дис. канд. екон. наук – 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / А.А. Бабенко. – Луганськ, 2005. – 20 с.
2. *Завальнюк О. М.* Новітня аграрна історія України / О.М. Завальнюк, І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2004. – 288 с.
3. *Зеленська О. О.* Особливості формування регіонального споживчого ринку / О. О. Зеленська // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 107–110.
4. *Копистко О. В.* Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. В. Копистко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61–63.
5. *Кузьмін О. Є.* Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства / О. Є. Кузьмін, Н. І. Горбаль. – Львів: Компакт ЛВ, 2005. – 304 с.
6. Національна доктрина продовольчої безпеки України / [П. Т. Саблук, Г. М. Калетнік, С. М. Кваша та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.
7. *Пасхавер Б. Й.* Продовольча доступність / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 69–77.
8. *Писаренко В.В.* Перспективи розвитку галузі овочівництва / В. В. Писаренко // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 39–42.
9. *Саблук П. Т.* Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.
10. *Сало І. А.* Методичні положення прогнозування кон'юнктури ринку плодів та ягід в Україні / І. А. Сало. – К.: Видавничий центр НУБіП, 2009. – 60 с.
11. *Сало І. А.* Розвиток ринку плодів та ягід в Україні / І. А. Сало. – К.: Видавничий центр НУБіП, 2009. – 52 с.
12. *Сало І. А.* Методичні положення прогнозування пропозиції на внутрішньому ринку плодів та ягід / І. А. Сало // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 51–55.
13. Світова продовольча криза та виклики для України [Я. А. Жаліло, О. В. Собкевич, В. М. Русан та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 135–144.
14. *Сизенко Е. И.* Неотложные задачи пищевой и перерабатывающей промышленности / Е. И. Сизенко // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2009. – № 6. – С. 8–10.
15. Статистичний щорічник України за 2011 рік ; за ред. О. Г. Осауленка. Відп. за вип. О. Е. Остапчук. – К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. – 558 с.
16. Статистичний щорічник України за 2012 рік ; за ред. О. Г. Осауленка. Відп. за вип. Н.С. Власенко / Держ. служба статистики України. – К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. – 804 с.

17. Статистичний щорічник України за 2006 рік ; за ред. О. Г. Осауленка. Відп. за вип. П. П. Забродський. – К.: Вид-во "Консультант", 2007. – 552 с.
18. Статистичний щорічник України за 2009 рік ; за ред. О. Г. Осауленка. Відп. за вип. Н. П. Павленко. – К.: Державне підприємство "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – 566 с.
19. *Стройко Т. В.* Розвиток ринків сільськогосподарської продукції як елементу гарантування продовольчої безпеки / Т. В. Стройко // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С.43–48.
20. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2012. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://faostat.fao.org/>.
21. *Pinson L.* Anatomy of a Busines Plan / L. Pinson, J. Jinnet. – Chicago: Dearborn, 1999. – 274 p.
22. Brauchen wir alternative Anreizmechanismen in der Agrarpolitik? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://agrarpolitik-blog.com/2011/09/27/brauchen-wir-alternative-anreizmechanismen-in-der-agrarpolitik>.
23. *Ghristoph Buhrmester.* Ertragslage Garten – und Weinbau / Ghristoph Buhrmester. – Bonn: BMVEL, 2004. – P. 81–154.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013 р.

*

УДК 351.82:338.439.6

К.В. БЕРЕГОВИЙ, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Принципи формування продовольчої безпеки України

Постановка проблеми. Останнім часом особливої актуальності набули проблеми соціально-економічних гарантій сталого продовольчого забезпечення населення. Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на суб'єкти держави, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення високоякісним продовольством. Посилення ролі держави у створенні умов підвищення потенціалу аграрної сфери є одним із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки. Адже за даними Світового банку зростання виробництва валового продукту, досягнуте завдяки сільському господарству, щонайменше удвічі ефективніше сприяє скороченню бідності, ніж зростання виробництва валового продукту, досягнуте в інших галузях економіки [1].

Сучасний аграрний сектор економіки ніні ще не задіяв свій потенціал повною мірою. Передусім з окремих видів продукції

не досягнуто обсягів виробництва, які б задовольняли фізіологічні норми харчування населення. Аграрне виробництво країни забезпечує існуючі потреби у хлібі та хлібопродуктах, картоплі, олії, цукрі й кондитерських виробах. Натомість лише 28,6% середньодобового раціону досягається за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%) [5].

За обсягами виробництва молока, м'яса та плодово-ягідної продукції Україна знаходиться на межі продовольчої безпеки.

Вищеназвані обставини роблять актуальним дослідження рівня впливу держави на забезпечення її продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські вчені. Серед них слід виділити, зокрема, П. Борщевського, М. Гладія [2], В. Збарського [4], Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука [2], В. Шамрая, В. Юрчишина [3] та ін. Вони зробили певний внесок у розробку загальних проблем державного формування продовольчої безпеки. Але при всьому різноманітті висвітлення в економічній літературі питань ста-

* Науковий керівник – В.П. Горьовий, доктор економічних наук, професор.
© К.В. Береговий, 2014